

Dr. Komoróczy Géza¹: Scheiber Sándor magyar (magyar-zsidó) történelme

(Vázlat, születésének 100. évfordulóján)²

1947-ben Scheiber Sándor programatikus cikket tett közzé az Országos Rabbiképző Intézet kiadványában, “Zsidó tudományos tennivalók Magyarországon” címmel.³ 1952. március 2-án a MIOK közgyűlése (Országos Gyűlés) előtt ismét megfogalmazta, mit kell tennie az Intézetnek, tanítványainak s neki magának a zsidó tudományok kutatása terén. Akkor - már és még - semmi módja nem volt annak Magyarországon, hogy a judaisztikával máshol, mint a Rabbiképző Intézetben, foglalkozzanak. Ezt az utóbbi, rövidke írását 1988-ban, az MTA Judaisztikai Kutatócsoport megalakulása alkalmából, kéziratból, mi is program-jelzésül jelentettük meg.⁴ A 70 évvel ezelőtti, ma már alig hozzáférhető füzetből idézem a program néhány pontját.

Pannónia zsidó emlékeinek összegyűjtése.

Fontos magyar-zsidó települések monográfiáinak megírása.

A magyar zsidóság történetének előkészítése.

Régi temetőink sírköveinek felkutatása és feliratainak lemásolása.

A magyarországi zsidó neveknek és a magyarországi helynevek héber jelölésének összeállítása.

A magyar-zsidó folyóiratok bibliográfiája.

A magyar-zsidó néprajz bemutatása.

A magyar zsidóság tragédiájának irodalmi emlékműve.

Szerepel még Scheiber 1952. évi programjában több, szorosan vett judaisztikai tárgykor, ezeket itt mellőztem, bár tudományos szempontból nem kevésbé fontosak, mint a magyar tárgyak, minthogy Scheibernek a judaisztika terén folytatott munkássága talán még inkább hozzájárult tudományos jelentőségéhez és nemzetközi hírnevéhez, mint magyar történeti, közelebbről, *magyar-zsidó* kutatásai, most azonban csak ezekről fogok beszélni.

A program pontjai listát áttekintve, mindenekelőtt az tűnik fel, hogy a feladatok nagyobb részét Schreiber élete folyamán el is végezte, maga vagy másokkal együttműködve, mások bevonásával. Képet adott 1947-ben arról a pótolhatatlan pusztításról, amit a zsidóüldözés végzett a magyarországi zsidó tudományos életben,⁵ és a rettenetes történelem eseményeinek feltárásán, áldozatai emlékének megörökítésén azután is folyamatosan dolgozott. Elkészült a

---

¹ Komoróczy Géza (1937/Budapest): ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztika Tanszékének nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanára, professor emeritus, a Scheiber Sándor-díj tulajdonosa.

² Elhangzott 2013. június 23-án, a Magyar Tudományos Akadémia épületében tartott felolvasó ülésen.

Az írás rövidebb változata megjelent a Scheiber Sándor Gimnázium által kiadott kötetben: *Scheiber Sándor emlékezete* (Budapest: [Scheiber Sándor Gimnázium és Általános Iskola], 2013), pp. 151–163.

³ In: *Szolgásgból – szabadságba. Az Országos Rabbiképző Intézet hallgatóinak ünnepi kiadványa* (Budapest: Országos Rabbiképző Intézet, 1947), pp. 3–7.

⁴ MTA Judaisztikai Kutatócsoport. *Értesítő*, no. 1 (1988. december), p. 20 sk.

⁵ Scheiber Sándor, “A zsidó tudomány és hitélet veszteségei”, in: Benoschofsky, Imre, szerk., *Maradék-zsidóság. A magyarországi zsidóság 1945/46-ban* (Budapest: A Budai Izraelita Aggok és Árvák Menháze Egyesülete, 1947), pp. 11–15.

magyarországi zsidó sírkövek gyűjteménye,⁶ benne a pannóniai zsidó emlékek érdemi része is. Szerkesztett és kiadott egy több mint tíz kötetből álló könyvsorozatot magyarországi zsidó községek történetének feldolgozásával.⁷ Felesége, Scheiberné Bernáth Livia, magának Scheibernek is hathatós közreműködésével, elkészítette a magyarországi zsidó személynevek gyűjteményét (1981). A helynevek héber változatát a Yad Vashem kiadásában megjelent *Pinkasz ha-kehillot: Hungaria* héber nyelvű kötete (1976) adta.⁸ Scheiber nagy cikkgyűjteménye, a *Folklór és tárgytörténet*,⁹ három kötetben, ha nem pótolja is a rendszeres magyarországi zsidó néprajzi feldolgozást, részletkérdésekben gazdagabb és színesebb, jobban is adatolt, mint egy monográfia lett volna. A magyar nyelvű zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiáját első változatában adta ki a *Kiryat Sepher*-ben, néhány oldalas cikkben,¹⁰ tovább gyarapodó gyűjtését pedig vastag postumus könyvben jelentette meg özvegye és egy fiatalabb munkatárs, Barabás Györgyi, fontos kiegészítő adatokkal töltve fel a címleírásokat.¹¹ “Magyar sajtó erdejében zsidó fák, facsoportok” – írtam a kötet előszavának címében. Scheiber nélkül a magyar zsidó sajtóban nem látnánk az erdőtől a fákat, a fák lombját, ágait.

Az említett programokban nem szerepelt, de a már említetteken felül Scheiber elkészített egy könyvet, fő tárgya szerint *hebraica*, amelyben a középkori magyarországi könyvek kötéstábláiban talált héber kézirat-töredékeket gyűjtötte össze.¹² A könyv látszólag mellékes tárgya a töredékek hányattatásának leírása: középkori magyarországi zsidó művelődéstörténet. A zsidóktól elrabolt kéziratok héber könyveket, Talmudot, rabbinikus iratokat vékony csíkokra felvágva kolostori könyvtárakban, egyéb könyvkötő műhelyekben a legkülönbözőbb más kéziratok vagy korai nyomtatványok gerincének és kötéstáblájának kitömésére, megerősítésére használták fel. A zsidóüldözések során elpusztultak a zsidó könyvek, de nyoma maradt, Scheiber szóhasználatával, a magyarországi zsidó könyvkultúrának.

Annak idején talányosnak látszhatott, mert túl általános volt, az 1952. évi programban “a magyar zsidóság történetének előkészítése”. Mi már tudjuk, ez részben a *Magyar-zsidó oklevéltár* hatalmas sorozatát jelenti. Amint módjuk nyílt rá, Scheiber és Grünvald Fülöp (1887–1964) újraélesztették a még az I. világháború előtt megindított sorozatot, együtt jelentették meg az V. kötetet (1959), mindjárt két kötetben, s utána gyors ritmusban ért el a sorozat, a VIII. kötettől kezdve már Grünvald nélkül, egyedül Scheiber szerkesztésében a XVIII. kötetig. Kiadatlan levéltári vagy régi, eldugott közlésekben kalászott iratok kiadása, darabszámra összesen közel 10 000 irat a középkorból és kora-újkorból, a XVIII. század végéig terjedő időben. A kronológiai rendezettség csak köteteken belül volt megvalósítható, de megfelelő mutatók a sorozat egészében is segítik az eligazodást. A mind magyar történeti, mind nemzetközi zsidó történeti viszonylatban párját ritkító forrásközlés-sorozat természetesen nem kizárólag Scheiber érdeme, még ha a kötetek nem tüntették is fel azonosítható módon a munkatársak egyéni hozzájárulását. Grünvaldnak, amíg élt, sejtetőleg jelentősebb volt a szerepe, mint pusztán a szerkesztő-társi. Terjedelmes, több mint 40

⁶ Scheiber Sándor, *Magyarországi zsidó feliratok a III. századtól 1686-ig* (Budapest: MIOK, 1960); bővített angol kiadás: *Jewish Inscriptions in Hungary from the 3rd Century to 1686* (Budapest: Akadémiai Kiadó – Leiden: E. J. Brill, 1983).

⁷ A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái.

⁸ A Randolph L. Braham szerkesztésében megjelent *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája* (2007) a héber neveket már nem ismételte meg.

⁹ I–II (1974, 1977²), III (1984), a három együtt is, postumus kiadásban (1996).

¹⁰ 32, no. 4 (1956/57), pp. 481–494.

¹¹ Scheiber Sándor, *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1847–1992*. A szerző hagyatékából sajtó alá rendezte Scheiberné Bernáth Livia és Barabás Györgyi (*Hungaria Judaica*, 3) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993).

¹² Scheiber Sándor, *Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban. A középkori magyar zsidóság könyvkultúrája* (Budapest: MIOK, 1969).

apróbetűs oldalra rúgó közös dolgozatuk a VII. kötet (1963) élén, “Adalékok a magyar zsidóság településtörténetéhez a XVIII. század első felében”, az egész magyar történeti irodalomban a legfontosabb tanulmányok közé tartozik az országot lepusztító török hódoltság és feldúló kuruc háborúk utáni fél évszázadról, érezni rajta Grünvald történeti elemző tehetségét. Házi Jenő pedig egymaga állított össze egész köteteket (VI., nagyjából a XV. és XVI. is), ámde a címlapok a szerkesztő mellett csak “közreműködésé”-t említik.¹³ De Scheiber így megnyilvánuló személyes felelősségvállalását, de mondjunk akár hiúságot, ti. hogy maga jegyzi a köteteket, jogosnak ítélni, kétségen kívül ő volt az *Oklevéltár* lelke, motorja. Hogy a sorozat végül mégsem lett a magyar zsidóság történetének az egész országot átfogó előkészítése, arról nem ő tehet: a forrásanyag feltárásához nem sok Házi Jenőhöz hasonló áldozatos és kitartó munkatársat sikerült találnia, ezért a sorozatban leginkább Sopron, Kőszeg és néhány más nyugat-magyarországi város levéltárainak anyaga van kigyűjtve. Bár Házi dolgozott Bécsben, Pozsonyban, Fraknóban is, csak ezekből, vagy távolabb, mondjuk, a nyíregyházi vagy beregszászi levéltárból, további kötetek sorát lehetne kiadni. S még így is, bámulatos, hogy egy tudós, aki foglalkozhatott volna egész életében csak a kairói *geniza* héber kézírataival, részben a Kaufmann Dávid (1852–1899) egykori gyűjteményéből a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába került értékes (unikális) anyagra támaszkodva: bámulatos, hogy Scheiber a szorosán vett judaisztikai kutatások mellett ilyen erudícióval gondozta a magyarországi zsidók történetének nem zsidó kézből eredő forrásait.

Már betegágyán mondta egy izraeli látogatójának, hogy az *Oklevéltár* sorozat zárókötetében a magyarországi zsidók történetének héber nyelvű forrásait szeretné összegyűjtve kiadni, ez lenne az *Oklevéltár* zárókönyve. A megjelent kötetekben mindenütt gondosan közölte és magyarázta az iratok héber vagy jiddis nyelvű záradékát, de halálakor a sorozat még messze volt az elképzelt teljességtől. A Kohn Sámuel gyűjteményében (1881) csak magyar fordításban közölt héber forrásokhoz Scheiber egy kiegészítő jegyzéket állított össze, de ez már csak a hagyatékából, postumus jelent meg.¹⁴ Izraeli látogatója, akire az imént utaltam, Shlomo Spitzer volt, a Bar-Ilan Egyetem tanára. Vele együtt csináltuk meg, több mint egy évtizedes munkával, amit Scheiber tervezett, egy s’ más addig ismeretlent is hozzáteve, a *Héber kútforrások* új, most már a héber szövegeket is közlő kiadását.¹⁵

És mindez még csak a fele, a talán látványosabb, de nem is a nagyobb fele annak, amit Scheiber a *magyar-zsidó* történetírás terén tett: írt vagy szervezett. A virtuális, a „mint lehetőség” létező történeti mű legalább annyira fontos, mint a megírt.

Scheiber az egyetemes zsidó tudomány művelésében a magyarországi viszonyok adta korlátozások ellenére is nemzetközileg a legkiválóbbak egyike volt, példa erre számos *geniza*-tanulmánya, melyekben más-más gyűjteményekben, városokban, országokban, földrészekben őrzött kéziratok között ismerte fel - a kézírás alapján - az összetartozást, a *joint*-ot. Elég megnézni bármelyik nagy *geniza*-publikációban az idézett tanulmányok mutatóját. De nincs senki, aki nála több történelmi értéket tudott volna észrevenni és megörökíteni, vagy legalább megjelölni, “a helyben található anyag”-ban. A magyarországi anyagban zsidó szempontból, a judaisztikai anyagban magyar szempontból.

---

¹³ Viszonzásul Scheiber az *Oklevéltár* XV. kötetében (1972) közölte Házi judaisztikai tárgyú munkáinak bibliográfiáját.

¹⁴ Scheiber Sándor, “Héber és jiddis kútforrások és adatok Magyarország történetéhez”, *Lymbus Művelődéstörténeti Tár*, 2 (Szeged: Scriptum, 1992), pp. 7–18.

¹⁵ Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris, 2003).

Fel kell figyelniük arra, hogy a *Monumenta Hungariae Judaica* magyar sorozatcíme mindvégig *Magyar-zsidó oklevéltár* maradt, így, *magyar-zsidó*, kötőjellel, ahogyan az I. kötet 1903-ban kezdte. A *Magyar-Zsidó Szemle* 1931–1932-ben elhagyta és némi tétovázás után a továbbiakban következetesen mellőzte címéből ezt az önmagában nem sokat számító írásjelet, amelynek azonban a zsidó identitás kifejezésében mégis szimbolikus szerepe volt és van. Annak idején, a váltáskor Löwinger Sámuel (1904–1980) volt a lap meghatározó szerkesztője. A *magyar-zsidó* / magyar zsidó írásmódban Scheiber nem követte rabbiképzős tanára, az őt az Intézetbe tanárként meghívó Löwinger példáját. A *kötőjel*hez ő erősebben ragaszkodott.

1950-ben, miután Löwinger alijázott (egy kongresszus után kint maradt Izraelben), Scheiber Róth Ernővel (1908–1991) éves váltásban lett a Rabbiképző igazgatója, de sem a váltakozás, sem a társítás nem bizonyult szerencsésnek, és a nagy tudású halákhista Róth sértődött távozása után Scheiber valóban, mint a 70. születésnapján az őt köszöntőknek válaszolva mondta, egyedül maradt. Helyzetét így magyarázta tovább: “Akik nálam különbek voltak, nem jöttek vissza, vagy elhagytak. (...) Sokszori és csillogó csábítással szemben itthon maradtam. Marasztalt a magyar nyelv és irodalom szeretete. Marasztalt a hivatástudat, hogy a helyben található anyag feldolgozása az egyetemes zsidó tudomány érdeke.”¹⁶

Temetési beszédei és nekrológjai egy-egy téglát az imaginárius magyarországi zsidó életrajzi lexikonhoz. (Amely ma távolabb van a megvalósulástól, mint valaha volt.) A rabbi hivatásával együtt jár a sok temetés, a sok *heszpéd*. Scheiber leírta ezeket a beszédeket, s így megmaradtak. És nem volt bennük formális, nem egyszerűen vigasztalt. Emberi életek apró történeti mozzanatait örökítette meg. Rabbiautó beszédeiben bizalmat előlegező szellemi jellemzését adta a következő évtizedek magyarországi rabbikarának. Több tudós elődjéről, korán elhalt pályatársáról vagy éppen tanítványáról bibliográfiájuk közlésével is megemlékezett. Az ő bibliográfiáját ugyan egyik tanítványa adta ki a *Folklór és tárgytörténet* köteteiben, de akik ismerték, tudják, hogy a kabátja belső zsebében lapuló kis noteszben naprakészen sorakoztak másfélezernél több írásának pontos adatai: önmagát is mindig gondosan dokumentálta. Tudatában volt annak, hogy része a történelemnek.

Magyar-zsidó történelem volt Scheiber számára tudós elődeinek és pályatársainak élete, munkássága. Nincs senki, aki nála több életrajzot írt volna *magyar-zsidó* tudósokról hazai és külföldi lexikonokban, kezdve mindjárt az *Encyclopaedia Judaica* köteteibe írt cikkein (1972).

A recenziók egy nagy életműnél gyakran csak mellékterméknek látszanak. Scheiber követte nagy elődje, Blau Lajos (1861–1936) példáját, sok könyvismertetést írt, s nemcsak azért, hogy hozzájusson a magyarországi elzártságban egyébként megszerzhetetlen tudományos könyvekhez: recenzióiban mindig voltak eredeti adalékok. Nála ennek Scheibernél a *glóssza* műfajának nem megszokott mellékhajtása volt a rövid, sokszor nyúlfarknyi jegyzet regényekhez: nagyítóval emelte ki bennük a zsidó elemeket. Biztosan voltak barátai, hívei, akik előolvastak neki, esetenként felhívták a figyelmét egy-egy zsidó apróságra az új könyvekben, és maga is pedig végigböngészett minden nyomtatott írást, ami a kezébe került, szinte átszítálta a magyar irodalmat, hogy adalékokat találjon zsidó személyekről, a zsidó életről. Rendszeres mű általában nem sűrűsödhet az ilyesfajta jegyzetektől, de Scheibernél mégis van ilyesmi is: bibliográfiája a magyar irodalom bibliai motívumairól az 1945 utáni három évtizedben.¹⁷ Történeti áttekintése a magyarországi Biblia-olvasásnak, irodalmi Biblia-ismeretnek - abból a korszakból, amelyben a hatalom a biblikusságot beszorította a legszűkebb egyházi–liturgikus keretek közé.

¹⁶ A *Folklór és tárgytörténet* III. kötetében (1984).

¹⁷ Először az *Évkönyv*-ben (1973/74), majd a *Folklór és tárgytörténet* II. kötetében (1977²).

Vannak Scheibernek cikkei, tanulmányai, amelyek igazi nagy koncepciót rajzolnak elénk, még ha látszólag alig többek, mint kis adalék vagy adatgyűjtemény. Az egyik ilyen kisebb cikke, az *Oklevéltárban*, a bazini vérvád (1529) helyi emlékezetének tárgyalása. Az eset éles fényt vet a magyar történelemre. Két főúr, akiknek családja Mátyás óta a hatalom magas köreibbe tartozott, a Mohácsot követő években nyakig eladósodott zsidó hitelezőinél. Egy eltűnt kisgyermek szétmarcangolt holttestének előkerülésekor vérvádat támasztottak a helyi zsidó község ellen, néhány napos nyomozás - megismételt kínvallatások - után, nagy tömeg jelenlétében, városi hatóságok és pozsonyi hivatalos személyek részvétele mellett, 30 embert máglyán megégettek. A vádat ki akarták terjeszteni a közeli Marscheggben élő zsidókra is, csak Ferdinánd király fogta le a kezüket. A bazini zsidók rituális megemlékezése, amelyről Scheiber ír, elevenen tartotta az esemény emlékét, a régi forrásokból pedig kiolvasható a földesúri önkény a zsidókkal szemben, a magyar hatóságok bűnpártolása, az új Habsburg király jogvédő közbeavatkozása.

“Kaczér Illés és a zsidó folklór” című terjedelmes tanulmánya folklorisztikus adatgyűjtésnek álcázott szemle a XIX. század első felének magyar-zsidó történelméről. A szerző regénytetralógiája: a “Ne félj szolgám, Jákob”-tól a “Kossuth Lajos zsidajá”-ig (1953–1957) a hagyományos - talán inkább romániai, moldvai, mint magyarországi - zsidó szokások tárháza és a reformkori zsidó társadalmi optimizmus naiv felelevenítése. Scheiber a talmudi és egyéb zsidó irodalmi párhuzamok halmozásával a magyar és magyar-zsidó történelem egy korszakát a nagy zsidó történelem részévé tette.

Egy különösen fontos tanulmánya Scheibernek a XX. század elejéről választott tárgyat: “A magyar zsidóság szellemi élete a századfordulótól, kitekintéssel Bartók Bélára”. Látszólag, s’ mint a címe mondja, zsidó történelem, Pozsonyban és Szegeden, Makón és Nagyváradon, Kolozsvár-, Temesvár-, Pécs- és Keszthelyen, a Löwökkel, Kecskeméttel, Büchlerrel; de megismerjük belőle azt a társadalmi közeget, amely Bartókot elfogadta és támogatta, többek között a pesti zsidó szalonokat, megértjük belőle a század eleji művészeti, irodalmi, zenei modernizmust, sőt, azt is, hogy iránti általános magyarországi közöny függönyén át egy-egy személyes szál mégiscsak vezetett Bécsből Budapestre.

Csak mozaik-kövecskéket csiszolgat – jelentette ki lekicsinylőleg Scheiberről egykori rabbi-társa, aki a Rabbiképzőt elhagyva gyenge képességeivel az egyetemen sem vitte semmire. Az illetőnek igaza volt: mindez mozaik-kő; de hatalmas mennyiségben és változatosságban! És ami még fontosabb: a kövekből összeáll a mozaik, a tervben volt és a megvalósult műben *van* koncepció.

Scheiber Sándor, a közhiedelemmel ellentétben, igenis írt összefoglaló *magyar-zsidó* történelmet, legalább a középkorról, amelyben a judaisztika terén, a genizának köszönhetően, otthon volt. Írt, kétszer is, egyszer angolul,¹⁸ egyszer pedig németül.¹⁹ Mindkettő rövid, szűkszavú, tömör írás, s mint cikkeire általában jellemző, főként olyan adatokat említett, amelyeknek feltárásában személyes része volt, vagy amelyeket új összefüggésbe tudott állítani. Mindig szem előtt tartotta a zsidó nép egységét, a népi azonosságot az askenázi világban, melynek - írásai által is hangsúlyozottan - a magyarországi zsidók nem elkülönülő, éppen ellenkezőleg, szoros személyes (családi) és üzleti kapcsolatokat fenntartó része voltak, és mindezeket túl szorosan összekötötte őket az askenázi világgal a zsidó vallási hagyomány.

---

¹⁸ Alexander Scheiber, “Hungary”, in: Cecil Roth, Ed., *The Dark Ages. Jews in Christian Europe, 711–1096* (The World History of the Jewish People, II. Series: Medieval Period, vol. 2) (Tel-Aviv: Massadah Publ., 1966), pp. 313–318.

¹⁹ Alexander Scheiber, “Juden und Christen in Ungarn bis 1526”, in: Karl Heinrich Rengstorff & Siegfried von Kortzfleisch, Hrg., *Kirche und Synagoge. Handbuch zur Geschichte von Christen und Juden*, II (Stuttgart: Klett-Cotta im Deutschen Taschenbuch-Verlag, 1970), pp. 559–568.

Pontos adatokkal írta le Scheiber az identitás-váltás magyarországi eseteit, a keresztény–zsidó határ átlépését, mindkét irányban, a kitéréseket és a prozelitizmust. Láthatóan különös élvezetet lelt Fortunatus XVI. század eleji történetében. Érdemben tudta megtoldani Büchler Sándor (1869–1944) eredményeit. Slomo ben Efraim Szeneor / Szerencsés Imre - társadalmi felemelkedése érdekében - áttört minden határt, amely a középkorban a személyes mobilitás útjában állt. Spanyolországból (szefárdi zsidó volt) elmenekült, mert nem akarta levetni a zsidó vallást, valamikor az 1490-es években Magyarországra került, Budán a Zsidó utcában házat vett, pénzügyletekkel nélkülözhetetlenné tette magát, magyar nevet választott (Etil / Attila), viszonyt kezdett egy keresztény nővel, egy kolozsvári patricius lányával, elvált zsidó feleségétől, elhagyta a zsidó községet (1510 k.), keresztapja maga a nádor volt, feleségül vette szeretőjét, magas hivatalba jutott: a Mohács előtti években, mint alkincstárnok ő intézte az ország pénzügyeit, állta az országgyűlési kisnemesség acsarkodását és Werbőczy intrikáját, hatalmas összegeket kölcsönzött saját vagyonából Lajos király és Mária királynő kedvteléseire, ékszereire, a török elleni hadsereg felszerelésére. Közben Budán a *sabbátok* előtt rendszeresen segélyt osztott ki a szegény zsidók között, befolyásával és pénzével megakadályozta, hogy városában vérvádat támazzanak a zsidó község ellen, hogy Prágából kiűzzék a zsidókat. Régóta ismert történet, Scheiber írt Szerencsésről nem egyszer, feltárt több új adatot, képzelhető, hogy kaján mosolyra derült a férfi világias életének fordulatos eseményei fölött, és láthatóan örült annak, hogy a történet rituális szempontból *happy end*-del végződött: Halála előtt Szerencsés *tesuvát* csinált, halála után a konstantinápolyi rabbi responsuma elismerte zsidó érdemeit, két fiát, akik zsidó feleségétől származtak, Budán felhívhatták a Tórához, harmadik fia Nürnbergben a zsidóellenes keresztényekhez csatlakozott.

Scheiber a Rabbiképzőben tanára, Heller Bernát (1871–1943) útján, mint az írott zsidó néphagyomány kutatója indult el. Fiatal korában, sejtetőleg, a zsidó folklór iránti érdeklődése vezette el Löw Immanuelhez is. Három fénylő csillag vezette egész pályáját: Löw, Goldziher Ignác és Heller. Löw (1854–1944) a két világháború között Szegedről is az orientalisztikának az egész világon elismert tudósa volt. Scheiber az első találkozásukkor hatása alá került, s majd a deportáló vonatról leemelt aggastyán mellett állt megrendítő haláltusájában. Évtizedeken át kegyelettel szolgálta Löw emlékét és munkásságát, beszédeit élete végéig *à la* Löw szerkesztette meg, összegyűjtötte Löw elszórtan megjelent folklorisztikus cikkeit, sajtó alá rendezte Löw egy kiadatlan művét.²⁰

Scheiber égboltján Löw és Heller mellett ragyogott Goldziher Ignác (1850–1921).²¹ Többször írt róla. Egy még Löwinger által kezdeményezett nagyszabású nemzetközi emlékkönyv itthon megjelent I. kötete (1948) után az általa összegyűjtött II. kötetet már csak Jeruzsálemben tudta, a már ott élő igazgató-elődjével együtt, kiadni (1958). Nagyvonalúan beletörődött abba, hogy amikor egy nagy budapesti könyvkiadó kétkötetes magyar gyűjteményt jelentetett meg Goldziher tanulmányaiból (1981), az anyag kiválasztásában nem kaphatott szerepet, s így a gyűjtemény Goldziherre, csak mint iszlám-tudóst mutatta be.²² Még így is vállalta, hogy a könyvben, egy szűkre szabott utószóban²³ megrajzolja Goldziher összefoglaló életrajzi

²⁰ Immanuel Löw, *Fauna und Mineralien der Juden*, hrsg. von Alexander Scheiber (Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1969).

²¹ Örvendetesen megerősíti ezt Hidvégi Máté statisztikája azokról a tudósokról, akiknek Scheiber önálló cikkeket szentelt: Nála a sorrend: Löw (33 tétel), Goldziher (21 tétel), Heller (16 tétel). Lásd Hidvégi Máté, "Scheiber Sándor. A Scheiber-bibliográfia gyöngyszemei", *Remény*, 16, no. 3 (5773 / 2013).

²² Goldziher zsidó írásából később, már Scheiber halála után, más körülmények között jelent meg egy válogatás: *A zsidóság lényege és fejlődése* (Budapest: Múlt és Jövő, 2000).

²³ Scheiber Sándor, "Goldziher Ignác", in: Goldziher Ignác, *Az iszlám kultúrája. Művelődéstörténeti tanulmányok* (Társadalomtudományi Könyvtár) (Budapest: Gondolat, 1981), II, pp. 1065–1082; a *Folklór és tárgytörténet* III. kötetében is.

pályaképét.²⁴ A tanulmánygyűjtemény szerkesztője utóbb Scheiber írását “Goldziherhez méltatlan”-nak, “kisszerű”-nek nevezte. Valójában arról van szó, hogy egyikük számára Goldziher élettörténete, mint a zsidó polgárosulás sikertelen kísérletének paradigmája kellett, másikuk azonban a zsidó hagyományban benne álló, ezt iszlám-tudományi munkásságában is értékesítő zseniális tudóst látta. Scheiber a kéziratból kiadatta Goldziher német nyelvű naplóját (*Tagebuch*, 1977), feleségével együtt közzétette magyar fordításban is (1984), ebben elhagyva a szövegből a nagy tudós méltánytalan dühkitöréseit a pesti hitközség és a Rabbiképző ellen. Hogy ez a cenzurázás kényszerű volt-e, nem tudjuk; hogy szükséges vagy helyes-e, megítélés kérdése. Scheiber döntésének oka azonban világos, maga írta meg a már csak halála után megjelent könyv Előszavában: nem akarta, hogy a sajnálatosan elfogult megjegyzések árnyékot vessenek a pesti hitközség történetére. Máig rejtély viszont, miért nem maga adta ki Goldziher ifjúkori (1873–1874) keleti tanulmányútjának (Azhar-mecset) naplóját, amelynek kézírata az ő kezében volt, s a szöveg mind ez ideig miért csak angol fordításban jelent meg,²⁵ az eredeti nyelven nem.

Személyes életében Scheiber történelmet írt azzal, hogy nehéz korban mély és őszinte barátságot tartott fenn két demonstrative római katolikus tudóssal, akik vallásosságuk és semmiképpen sem kihívó, de mégis egyházi szerepük miatt az akadémiai életben mellőzöttségnek voltak kitéve, mint egyébként Scheiber maga is. E két tudós, Házi Jenő (1892–1986)²⁶ és Bálint Sándor (1904–1980),²⁷ a magyar tudománynak a Magyar Tudományos Akadémián kívüli történetében, Scheiber társaságában, kitüntetett helyet foglal el. A különbséget és a korszak támasztotta külső nehézségeket áthidaló barátságuk megmutatta, hogy a tudomány nem ismerhet el a tudományos etikán kívüli korlátozásokat. Visszatekintve, úgy látjuk, még általánosabban, hogy az egyházi tudományok nem teológiai aspektusukban az ő nemzedékükben, éppen az ő személyükkel, a kívül hagyottakkal, váltak az akadémiai rangú tudomány integráns részévé.

A társadalmi tér kitöltésének vágya és a megbonthatatlan hűség a zsidósághoz: ez a két erő kötötte le Scheiber figyelmét a magyar zsidó történelemben, mint ahogy ezek mozgatták személyes életében is. “Sosem tagadtam meg a zsidóságot, mert ez természetes volt neveltetésemmel, családi leszármazásomnál fogva. Az érdeklődésem azonban egyenértékűen volt hebraisztikus és magyar” – nyilatkozta Kertész Péternek élete leghosszabb, legrészletesebb interjújában (1982).²⁸

Élénken élt Scheiberben a zsidó nép kétezer éves nosztalgiája *Erec Jisraél* iránt. Ez is a magyar-zsidó történelem része volt számára. Ismeretesek responsumok,²⁹ amelyekből kitetszik, hogy egy jámbor budai zsidó a XVII. század elején végrendeletében meghagyta, csontjait Jeruzsálemben temessék el, s alapítványt tett, hogy Jeruzsálemben és Száfédben

---

²⁴ A Goldziher-tanulmánygyűjtemény szerkesztője utóbb Scheiber írását “Goldziherhez méltatlan”-nak, “kisszerű”-nek nevezte. Simon Róbert, *Orientalista Kelet-Közép-Európában* (Szombathely: Savaria University Press, 1996), p. 380. Valójában arról van szó, hogy egyikük számára Goldziher élettörténete, mint a zsidó polgárosulás sikertelen kísérletének paradigmája volt érdekes, másikuk azonban a zsidó hagyományban benne álló, ezt tudományos munkásságában is értékesítő zseniális tudóst látta. Nem nehéz felismerni, hogy Goldziher iszlám-tanulmányai a rabbinikus irodalom tanulmányozásával már fiatalon megszerzett tárgyi és módszertani ismeretein alapulnak.

²⁵ Raphael Patai, *Ignaz Goldziher and His Oriental Diary. A Translation and Psychological Portrait* (Detroit: Wayne State University Press, 1987).

²⁶ A *Soproni Szemle* Házi Jenő emlékének szentelt kötetében (66, no. 4, 2012, p. 330 skk.) Kövér András kiadatlan levelek és eddig ismeretlen adatok alapján mutatja be Scheiber és Házi személyes kapcsolatát és tudományos együttműködését.

²⁷ Lásd levelezésük több darabját: Péter László, “Barátságuk Bálint Sándorral...”. in: Kertész Péter, *A könyvek hídjai. Emlékfüzér Scheiber Sándorról* (Budapest: Urbis Könyvkiadó, 2005), pp. 222–230.

²⁸ Kertész Péter, *A könyvek hídjai. Emlékfüzér Scheiber Sándorról* (Budapest: Urbis Könyvkiadó, 2005), p. 18.

²⁹ *Héber kútforrások* (2003), no. 126, 132, 141, 148, 175.

naponta imádkozzanak érte. Scheiber, aki nem akart alijázni, a saját Szentföld-nosztalgiájának is megtalálta tudományos kifejezését. Méltó kifejezést, a legalkalmasabb időpontban: az Izrael Állam megalapításakor kiadott gyűjteményes kötetben.³⁰ A róla írt besúgói jelentések állandó motívuma volt, hogy kapcsolatot tart az izraeli követséggel, nem engedi, hogy a Rabbiképző hallgatóit az egyháziügyi hatóságok szembefordítsák Izraellel.³¹ Sorsa kegyes volt hozzá: élete végén látogatóként eljutott Jeruzsálembe, a tudóst ünnepelték, ő ezt írta naplója végére: “Istennek hála, érdemesnek találtattam meglátogatni Izrael Földjét.”³²

Scheiber Sándor számára a zsidó szabadság nyilvános életének legfontosabb feltétele volt. Lett volna; a körülmények szorításában tőle telhetően küzdött is érte a hitközségi és állami hatóságokkal szemben egyaránt. Azt azonban minden nehézség ellenére el tudta érni, hogy tudományos munkáját a maga elé tűzött program alapján, lelkiismerete szerint végezhesse. “A hebraicát és judaicát bevitem a magyar tudomány diszciplinái közé” – írta a “Summa vitae”-ben.

Szelleme ott lebeg (*merahefet*) minden tudományos kutatás fölött, amely a magyarországi zsidók történetével, e gazdag történelem bármely mozzanatával foglalkozik.

---

³⁰ Scheiber Sándor, “A Szentföld a középkori zsidóság tudatában”, in: Salamon Mihály, *A zsidó állam* (Budapest: Általános Cionista Blokk, 1948), pp. 28–35.

³¹ Közli: [Gadó János], *Szombat*, 8, no. 5 (5756. ijjár / 1996. május); Kertész Péter, *A könyvek hídja. Emlékfüzér Scheiber Sándorról* (Budapest: Urbis Könyvkiadó, 2005), pp. 326–333.

³² Idézi Hidvégi Máté, in: Kertész Péter, *A könyvek hídja. Emlékfüzér Scheiber Sándorról* (Budapest: Urbis Könyvkiadó, 2005), p. 41.